

ТРИБУНА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

УДК 340.12

О. І. Колич

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
здобувач,
асист. кафедри теорії та філософії права

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ КОНЦЕПТИ ПОЛЕМІСТІВ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

© Колич О. І., 2014

Після прийняття Берестейської церковної унії 1596 року, яка повинна була об'єднати православну та католицьку церкви в Україні, розпочалася ідеологічно-релігійна боротьба, яка знайшла свій вияв у полемічній літературі. Піднімаючи актуальні на той час релігійні питання, українські полемісти надали їм суспільного та правового звучання. Для вирішення цих питань провідні українські мислителі зверталися до філософії та історії рідного народу. Однією з основних інституцій, де розвивалася полемічна література, була Острозька Академія. В роботі здійснено аналіз філософсько-правових концептів видатних полемістів Острозької Академії.

Ключові слова: філософія права, антропологія права, онтологія права, Острозька Академія, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, В. Суразький, К. Острозький, Д. Наливайко, З. Копистенський, К. Лукаріс, Х. Філалет, І. Вишенський, Й. Княгиницький, І. Копинський.

О. И. Колич

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫЕ КОНЦЕПТЫ ПОЛЕМИСТОВ ОСТРОЖСКОЙ АКАДЕМИИ

После принятия Брестской церковной унии 1596 года, которая должна была объединить православную и католическую церковь в Украине, началась идеологически религиозная борьба, которая нашла свое отражение в полемической литературе. Поднимая актуальные на то время религиозные вопросы, украинские полемисты предоставили им общественное и правовое звучание. Для решения этих вопросов ведущие украинские мыслители обращались к философии и истории родного народа. Одним из основных институтов, где развивалась полемическая литература, была Острожская Академия. Таким образом, в работе осуществлен анализ философско-правовых концептов выдающихся полемистов Острожской Академии.

Ключевые слова: философия права, антропологія права, онтологія права, Острожская Академия, Г. Смотрицкий, М. Смотрицкий, В. Суразький, К. Острожский, Д. Наливайко, С. Копыстенский, К. Лукарис, Х. Филалет, И. Вышенский, Й. Княгиницкий, И. Копинский.

O. I. Kolych

PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONCEPTS POLEMICISTS OSTROG ACADEMY

Following the adoption of Brest Church Union in 1596, which was to unite the Orthodox and Catholic churches in Ukraine began ideological and religious struggle, which found its

expression in the polemical literature. Raising current at the time the religious question, Ukrainian panellists gave them social and legal meaning. To address these issues leading Ukrainian thinkers turned to philosophy and the history of their people. One of the main institutions where developed polemical literature was Ostrog Academy. Thus, the article analyzes the philosophical and legal concepts eminent panellists Ostrog Academy.

Key words: philosophy of law, anthropology of law, ontology rights Ostrog Academy H. Smotrytskyy, M. Smotrytskiy, V. Surazkyy, K. Ostrozkyy, D. Nalyvayko, Z. Kopystensky, K. Lukaris, H. Filaleta, I. Vishensky, Y. Knyahynytskyy, I. Kopinsky.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку вітчизняної філософії права особливий інтерес становить звернення до історії розвитку філософсько-правової думки українського народу. Кінець XVI – початок XVII ст. – це період Українського Відродження. Із Західної Європи в Україну проникають ідеї Відродження та Реформації, які переміщують людину у центр філософії та культури загалом. У цей період в українській філософсько-правовій думці формуються нові прогресивні антропологічні та онтологічні концепти. Одним із осередків розвитку філософсько-правової думки була Острозька Академія. Особливий інтерес для вивчення української філософії права та історії її розвитку становить дослідження філософсько-правових ідей полемістів Острозького культурного осередку.

Мета дослідження – здійснити філософсько-правовий аналіз концепцій полемістів Острозької Академії.

Стан дослідження. Над дослідженням працю полемістів XVI – початку XVII ст. працювали науковці у сфері філософії (Г. Волинка, В. Гусев, П. Кралюк, В. Литвинов, В. Нічик, І. Огородник, І. Паславський, А. Пашук, Ю. Федів, Я. Стратій), історії, філософії права (С. Сливка) та історії держави і права, філолог С. Бабич. Проте дослідженню саме філософсько-правових ідей у полемічній літературі не приділено достатньої уваги.

Виклад основних положень. Уже понад 430 років минуло з часу заснування першого вищого навчального закладу Східної Європи – Острозької Академії. Особливістю Острозької Академії, яка була найбільшим і найвпливовішим серед усіх створених у маєтках великих магнатів культурно-освітніх осередків, була різна спрямованість поставлених і виконуваних ними завдань. Адже тут розвивалися і течії ренесансно-гуманістичного напрямку, які обслуговували потреби аристократичних кіл світської інтелігенції, і комплекс ідей, що являв собою український різновид реформаційної ідеології, завданням якого було обґрунтування національних, релігійних та соціально-політичних інтересів нашого народу. Основну увагу острозькі діячі приділяли розвитку реформаційних ідей, оновленню православної релігійної доктрини, написанню полемічних творів з чітко окресленою антикатолицькою спрямованістю [6, с. 134–135].

Комплекс реформаційних ідей розроблявся у двох напрямках. Представники першого напрямку розуміли небезпеку, зумовлену відсутністю державної підтримки релігії в умовах наступу католицизму та прийняття Берестейської унії. Оскільки українська культура опинилася перед загрозою зіткнення із високорозвиненою західноєвропейською культурою, розпочаті пошуки достойної відповіді латинському Заходу. Ці пошуки привели до висновків про необхідність переосмислення питань самобутнього розвитку української культури та релігії з урахуванням історії східної церкви та українського народу. На фоні релігійного протистояння та з урахуванням національних особливостей відбувається засвоєння та переосмислення певних ідей західноєвропейської Реформації. Представники другого напрямку були прихильниками повної ізоляваності української культури, обмежуючись лише візантійськими та давньоруськими традиціями.

Разом із реформаційними ідеями існував у межах двох течій і ренесансно-гуманістичний напрямок. Поділ його течій є умовним, оскільки вони не існували окремо, а фактично поєднувалися та впливали одна на одну. Наслідком їх своєрідного поєднання у творчості вітчизнаних книжників тієї доби була поява нових самобутніх реформаційних та ренесансно-гуманістичних ідей [12, с. 311].

Острозький центр поєднав у собі усі течії та напрямки культури зазначеного періоду. Найактивніша ідеологічна діяльність центру припадає на кінець XVI – початок XVII ст., що було пов'язано із підготовкою та прийняттям Берестейської церковної унії. Унія дала поштовх до появи полемічних творів, у яких на основі розроблення сукупності реформаційних ідей використовувалася оновлена релігійна доктрина острозьких діячів, обґрунтовувалися погляди, що мали догматичний, філософський, філософсько-правовий, політичний та етичний зміст.

Активними діячами Острозького гуртка були такі видатні українські письменники та діячі: Г. Смотрицький, М. Смотрицькій, В. Суразький, К. Острозький, Д. Наливайко, З. Копистенський, К. Лукаріс, Х. Філалет, І. Вишенський, Й. Княгиницький, І. Копинський.

Найвідомішим твором Г. Смотрицького є полемічний твір “Ключ царства небесного”. У ньому мислитель різко виступав проти намагань папства та єзуїтів покатоличити український народ, виступав із осудом колонізаційної політики, яка була спрямована на соціальне та національне гноблення українського народу.

Реформаційні ідеї Г. Смотрицького були пронизані ідеями гуманізму, такими, як почуття патріотизму, турбота про розвиток освіти, культури свого народу, виховання таких добродітей, як мужність, талант, слава, активна діяльність тощо. Саме активна діяльність, на думку Г. Смотрицького, понад усе веде до вдосконалення людини. Людина має активно боротись за збереження православної віри, розвиток рідної мови та культури [4, с. 284].

Син Г. Смотрицького – Мелетій – продовжував культурну та полемічно-публіцистичну справу батька. Як зазначає П. Кралуок: “У полемічних писаннях Г. Смотрицький виступив як послідовний супротивник католицької експансії і людина, яка зорієнтована на традиційні цінності. Цей аспект теж знайшов продовження у творчості його сина” [5, с. 17].

Найвидатніші твори М. Смотрицького – “Тренос” і “Апологія” – здійснили справжній вибух у полемічній літературі. “Тренос” написаний у формі голосіння матері-церкви. Образ церкви-матері переплітається з образом матері-України, що плаче за дітьми, які її покинули та забули рідну віру, мову, громадянство.

“Апологія” М. Смотрицького (1628 р.) написана після переходу мислителя в уніатство.

Загалом твори полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст. характеризувалися виходом на новий рівень проблематики. Звичайно, у період кризи та неспокою у суспільстві виникає проблема пошуку певних прецедентів свого існування, що знайшло відображення у зверненні до давніх прав та привілеїв, що належали українському народові. В історичному ракурсі ідея права та необхідність її сакралізації інтенсифікуються у часи поширення засад католицького абсолютизму та зневажання королем принципів “золотої вольності”. Така ідея права породжувала у народу почуття віри, належності до власних звичаїв, власних прав та підтверджувала причетність до ідеальних та священних взірців. Якщо враховувати, що Смотрицький у період підтримки православ'я ототожнював український народ та себе через спадкоємність та причетність до “батьківської віри греків”, то вже у “Треносі” висвітлював ідеологічну схему, за якою русини володіли особливим правом, наданим їм через належність до Східної Святої Церкви.

Метафорично Смотрицький описує модель Церкви-спільноти як цілісної та самодостатньої структури. Образ Східної Церкви він протиставляє Римській Церкві як чужий для його земляків. Факт отримання русинами священного права мислитель в певний спосіб міфологізує. Він прирівнює його до сходження благодаті на Східну Церкву від Ісуса Христа. Цю подію мислитель прирівнює до сходження Мойсея на гору Сінай та повернення його зі скрижалями із Десятьма Заповідями, що підтверджувало статус ізраїльтян як Богом вибраного народу. Смотрицький говорить про необхідність утвердження звання “третього народу” для українців та прирівняння їх до поляків та литовців. Мислитель обґрунтовує природну потребу закону та прав для русинів, на зразок тих, що мали ізраїльтяни. Це обґрунтовувало би православним факт їхньої обраності Богом, який мислитель пов'язував із прийняттям Київською Руссю християнства безпосередньо від апостольської церкви. Через визнання за українцями духовної вищості, яку гарантувала їм Церква як сакральна форма суспільної організації та ідеал справедливого ладу, Смотрицький домагався політичних та громадянських прав для свого народу.

Отже, “Тренос” стає першим полемічним твором, який мовою символів і алегорій ставить на порядок денний потребу права, що регулювало б в духовній сім’ї стосунки “дітей”, об’єднаних навколо своєї “матері”. Вочевидь, для тогочасної, ще молодшої, Польсько-Литовської держави у цьому крилася певна ідеологічна небезпека. У його гаслах виявлялися деструктивні амбіції представника церкви русинів – “сини Східної Церкви-Матері” потребують гідного права й особливого статусу в державі вже через їхню вищість і “богообраність” [16, с. 132].

“Верифікація невинності” вийшла у 1621 р. У зазначеному творі мислитель продовжує думку, висловлену у “Треносі”. Проте, як основні аргументи, що підтверджують священне право православних, автор використовує документальні свідчення, а саме: листи Сигізмунда III, Януша Збарзького, Стефана Жолкевського. М. Смотрицький стверджує, що в них гарантовані права, свободи та привілеї його сучасникам та їхнім предкам, які були надані за Королів Польських та згідно з вічними церковними правами. М. Смотрицький обґрунтовував думку про те, що, як і поляки мають певні права з часу прийняття християнства, так і русини мають власні духовні права, що є старішими від польських. Отже, вихідними моментами для відображення ідеї правової легітимності православних українців і Речі Посполитої є взаємини із Грецькою Церквою та історична традиція, давність походження.

Проте зміна конфесійних поглядів супроводжується і зміною світоглядних орієнтацій М. Смотрицького. У наступних своїх творах мислитель, навпаки, обґрунтовував позиції унії. Уже через формальну та юридичну підпорядкованість папі Римському, а не східним патріархам, він вбачав можливість збереження прав, свобод та привілеїв. Мислитель висловлює думку про те, що це є єдиним шляхом збереження політичних та громадянських привілеїв у державі, де прогресивно уніфікується віровизнання. Слід зауважити, що у своїх пізніших творах, а саме у “Апології” та “Протестації”, Смотрицький виразно представив концепцію права третього народу. Сама ідея права третього народу підтверджується юридичною належністю папській владі у Римі.

В. Суразький – видатна постать в історії Острозької Академії. Основною працею письменника є “Книжиця” в 6-ти розділах (1588). Філософські роздуми В. Суразького спиралися на проблеми Бога, його відношення до світу і буття. Філософії В. Суразького властиве захоплення можливостями людини. Але у острозьких діячів загалом відсутні гуманістичне захоплення людиною як природною істотою, возвеличення її фізичних, моральних, творчих потенцій [8, с. 104–105].

Х. Філалет – автор “Апокрисису” – твору, який був написаний у відповідь на книгу польського єзуїта П. Скарги “Брестський собор” (1597 р.). В “Апокрисисі” він дає ідеологічне обґрунтування прав українського народу, викриває антинародну, загарбницьку сутність тодішнього католицизму й уніатства, виступає за обмеження влади монарха законом. Як і К. Лукаріс, він виявляє великий інтерес до реформаційних учень. Творчість Х. Філалета потрібно розглядати як кульмінацію розвитку реформаційної ідеології в Острозькому культурно-освітньому центрі, як здійснений на православному ґрунті синтез реформаційних ідей, які стихійно формувалися у цей час всередині самого православ’я, зі свідомо переосмисленими, зовні запозиченими окремими положеннями тих чи інших концепцій протестантизму [6, с. 139].

Мислитель виступає із зверненням до шляхти із закликом зберігати закони. Мислитель висуває та доводить ідею свободи совісті, прав на віру та церкву. На зразок західноєвропейських реформаторів полеміст обґрунтовує свою точку зору про права та обов’язки церкви, в такий спосіб і народу та кожного його представника (оскільки церкву розуміли як добровільний союз віруючих парафіян) брати участь у різних сферах життя, зокрема у політичному, втручатися у дії та рішення влади, які суперечать Божим законам та моральним принципам віруючих. Х. Філалет зазначав, що Річ Посполита повинна гарантувати права та свободи кожного з народів, що її населяють. Якщо держава веде дискримінаційну політику проти певного народу, вона порушує Божий закон. А це дає право, і навіть зобов’язує підданих боротися у доступній формі проти кривди, так, як це вимагає їхня совість та принципи. Отже, у “Апокрисисі” ми знаходимо початки становлення ідеології визвольного руху в Україні. І саме з ідеї демократизації церкви визрівають ранньобуржуазні політичні принципи, а з проголошенням свободи совісті формуються принципи інтелектуальної та моральної автономії особистості, випливають такі ознаки останньої, як природна рівність, свобода у вираженні своєї волі та висловлювань, свобода боротьби за свої права та переконання.

Х. Філалет розглядав свободу совісті як найвищу цінність. При цьому він зазначав, що кожна людина має право на свою віру та на боротьбу за неї.

Рішучий протест проти деспотизму і гноблення Ватиканом та частиною православних ієрархів українського народу, звернення до реформаційних ідей дали змогу Х. Філалету у надрах теологічного світогляду сформулювати багато ранньобуржуазних ідей громадянського права. Так, обстоюючи положення про те, що свобода совісті є не тільки вища духовна цінність віруючого, а й предмет його постійного піклування, він указував, що кожна людина грецької віри має право вимагати не чужу, а саме свою власну віру. Церква, а отже, і народ будуть шанувати державу, рішення влади, які гарантують право і свободу кожного з народів, що населяють державу. Якщо цього немає, то піддані у доступній їм формі змушені боротися з несправедливістю, бо цього вимагає голос їхньої совісті, принципи “істинного способу життя” [7].

Отже, Філалет обґрунтовував позицію, що відносини влади та народу ґрунтуються на суспільному договорі, відповідно до якого влада, король та народ зобов'язані дотримуватися закону. Загрозу для держави, підриг її устрою та занепаду може спричинити власне порушення прав та свобод підданих як з боку короля, так і з боку шляхти. Ще один лейтмотив творчості Філалета – ідея рівності людей незалежно від стану та віросповідання. Для обґрунтування своїх ідей Філалет використовував концепцію суспільного договору та природного права, а також обмеження влади монарха законом. Мислитель вважав, що влада суверена не поширюється на душу людини, а лише на її тіло, тобто на земні справи. Тому недопустимо втручатися у справи віри та насильно насаджувати віросповідання. Відносини між королем та народом повинні ґрунтуватися на законі та добровільній згоді, а також на вимогах права Божого.

І. Вишенський – видатний письменник, полеміст, культурний та громадський діяч. Як і книжники Острозького культурно-освітнього центру, Іван Вишенський, формулюючи свої погляди на питання моралі, права, гносеології, мови, розвитку науки та освіти, спирається на загальнофілософську концепцію світу і людини. Тому з'ясування точки зору мислителя на проблеми співвідношення Бога і світу, Бога і людини мають принципове значення для розуміння особливостей його підходу і вирішення усіх інших питань, які він розглядає [6, с. 202–203].

І. Вишенський розуміє Бога як надприродне і нематеріальне начало, єдину, вічну та об'єктивну, існуючу саму в собі, незалежну таємничу і непізнану істину [2, с. 95]. Бог уявляється йому також вищою волею, творчою силою, об'єктивною основою буття, якій підпорядковане все існуюче у світі [10, с. 219]. Трансцендентному божественному світові як світові істини і добра протистоїть, на думку І. Вишенського, створений Богом з нічого, тимчасовий, нестабільний, невірноважений, “тріховний”, земний світ зла, який населяють численні народи, найбільш нищівну і песимістичну оцінку він надає власній Батьківщині, зраженій своєю світською і духовною феодалною верхівкою.

Як зазначає І. В. Паславський, дослідження творчої спадщини українського полеміста дає підстави стверджувати, що в основі його філософських поглядів лежав неоплатонізм містико-пантеїстичного характеру. У центрі філософських роздумів Вишенського стояло основне питання неоплатоністичної філософії: співвідношення Бога, світу і людини [9, с. 32].

Неоплатонівських ідей, що впливали із вчення Платона про крайній дуалізм душі і тіла, мислитель дотримувався і в антропології. Письменник підкреслював, що у людині постійно бореться душа та тіло, при цьому душа, як творіння бога, завжди прагне до вищого добра та ідеалу. Тоді як тіло, земля від землі, повністю перебуває під владою душі.

Незважаючи на те, що для неоплатонізму І. Вишенського характерним було містично-пантеїстичне забарвлення, він став основою для формування реформаційних ідей. Мислитель розвивав у своїй творчості елементи містики, які чинили найбільший вплив на формування критичного ставлення до суспільної практики та соціальних основ церкви, а також слугували для обґрунтування рівності усіх людей та соціальної справедливості.

Значне місце у творчості І. Вишенського посідала концепція про соборне (тобто колективне) правління церквою. Ця його концепція була спрямована насамперед проти релігійного авторитаризму, зокрема проти церковного абсолютизму римських пап. Зауважимо, що ідея

соборного правління церквою дістала широку підтримку з боку інших прогресивних мислителів України того часу. Проте прихильники цієї ідеї трактували її, враховуючи різні ідейно-філософські позиції [9, с. 35–36].

Концепція соборності Вишенського ґрунтується на природному праві, ідеї рівності всіх людей. У соціальному аспекті ця теорія фактично містила вимогу рівності станів. Отже, мислитель виступив проти принципів феодального суспільства, відповідно до яких “далеко у хлоп от шляхтича розность має” [3, с. 100], мислитель доводив природну рівність “хлопа” і “шляхтича”.

У філософії І. Вишенського значну увагу приділено розгляду суспільних відносин, визначенню місця людини у них, а також створенню суспільно-політичного ідеалу. Мислитель доводив, що християнська віра у своїй первинній чистоті містить засади рівності, братерства, свободи, справедливості. Концепція соборності правління християнською церквою, висунута І. Вишенським, ґрунтується на ідеї природно-правової рівності усіх людей. Мислитель вважав, що принцип соборності веде свій початок із демократизму раннього християнства. І саме соборність правління виражає демократизм раннього християнства, що є божественним явищем. Дотримання ідей соборності уможливить позбавитися тиранії, деспотії та утвердить рівність усіх людей.

Полеміст вважав, що принцип соборності, втілений у демократизмі раннього християнства, є основоположним і для суспільного життя. Як визначальна основа, духовна сутність людини повинна пронизувати не тільки релігійне, а й суспільне життя. І. Вишенський прагнув довести, що лише дотримання принципу соборності забезпечить рівність усіх людей як у церковно-релігійному, так і в суспільно-політичному житті, усуне несправедливість, гноблення, визискування, тиранію і усіяє зло [10, с. 132].

Мислитель осуджував багатство та власність. Філософ обґрунтовував необхідність спільності майна, як основу рівності, справедливості та братерства.

Отже, філософія І. Вишенського була спрямована на захист народу, його природних прав. Мислитель критикував антидемократичне положення про беззастережну послухність пастви духовним пастирям, а також зверхність духовенства. Зазначені ідеї пронизані демократизмом та гуманізмом, визвольним духом та твердою волею народу в його боротьбі за визволення як соціальне, так і національне. Ідеї Вишенського відповідали соціальним та духовно-релігійним поглядам у суспільно-духовному житті західноєвропейських країн в добу гуманізму та Реформації.

Однодумцем і другом І. Вишенського був Й. Княгиницький. Гносеологія Й. Княгиницького тісно пов'язана із загальнофілософською концепцією співвідношення Бога, земного світу та людини. Гносеологічні проблеми моралі, мови, права та освіти Й. Княгиницький вирішував через протиставлення трансцендентного світу (світу істини та добра, який створений Богом) нестабільному гріховному земному світові зла.

Важливе місце в когорті письменників-полемістів посідає К. Острозький. У своїх творах мислитель робить спроби осмислити суть буття Божого, проаналізувати відмінність богословських положень православ'я та католицизму. Онтологія К. Острозького будується на протиставленні Бога і світу, Бога і людини, внутрішнього і зовнішнього, що було властиво давньоруській традиції. Таке протиставлення у К. Острозького відповідає уявленням християнського неоплатонізму про повну неосязність Бога, концепціям, що він не тільки трансцендентний, а й іманентний щодо світу, не чуттєвий і невидимий, існує сам по собі і над усім.

У своїй творчості, висловлюючи своє бачення тогочасних релігійних проблем, К. Острозький водночас звертався до домінант антропології права, правомірності людини у Всесвіті, мотивів порушення правових норм, способів урегулювання людської поведінки. Філософ робив спроби здійснити правове обґрунтування людського буття, звертаючись як до природно-правових, так і до позитивно-правових норм. Як і інші представники полемічної течії, К. Острозький розкривав сутність людини у правовому вимірі через зв'язок із релігією, її канонами та догмами. Отже, у цьому випадку існує феномен, який виділяє Сливка С. С.: “...складність у дослідженні людини як правової істоти полягає у тому, що його проводить сама людина, яка сама себе оцінює. Людина є чимось більшим, ніж вона сама знає про себе” [11, с. 20–21].

Д. Наливайко – автор книг “Проповіді про Івана Златоустого” (1607), “Охтаїк, сиріч осмогласник” (1603–1604), “Лікарство на оспалий усмисл чоловічий” (1607) та ін. Онтологічно мислитель вбачав сенс людського буття в активній життєвій позиції, діяльності, спрямованій на

захист рідного народу, його мови та культури. Д. Наливайко був прибічником філософсько-філологічної концепції, сформованої на початку 90-х років XVI ст., яка відстоювала відродження та розвиток культури, передусім духовної, літератури та філософії. У своїй творчості мислитель закликав до соціально корисної, значущої діяльності.

Яскравою фігурою в українській культурі, філософії та полеміці залишається І. Копинський, найвизначнішим твором якого є “Алфавіт духовний”. У центрі філософського світогляду Копинського стоїть людина, потреба вдосконалення морального, духовного та розумного начал. Антропологічну проблематику Копинський зводив до того, що людина насамперед повинна пізнати свої потреби у зовнішньому світі, і пізнання природи не потрібне, доки людина не зрозуміє своїх потреб. У результаті самопізнання людина досягає те, що вона одночасно істота духовна і тілесна, у ній присутнє зовнішнє і внутрішнє. Мислитель обґрунтовував ідею необхідності самопізнання людиною, яке поступово доходить до пізнання Бога та поєднання із ним.

На основі теорії самопізнання І. Копинський висуває концепцію “умного деланія”. Ця теорія ґрунтується на розумі, передбачає не лише фізичне, але й моральне вдосконалення праці, яке принесе радість та задоволення, відвернення від світу фізичних речей, очищення розуму. У зв’язку з теорією “умного деланія” мислитель зараховує і звеличує бідність, зречення світу від пересіченої плоті, віддає перевагу духовному началу в людині перед тілесним. Він високо цінує особисті заслуги і добродієність кожного індивіда [6, с. 271].

Отже, мислитель підійшов до визначення онтологічних функцій права, суть яких полягає у визначенні персональних потреб людини. І саме в цих потребах проявляється правова потреба кожної людини. Адже онтологія права покликана гарантувати кожному природні блага, які є необхідними, і гарантувати їх у природній пропорції та однаковими шляхами. Суть онтологічних функцій права виявляється у тому, що право реалізується незалежно від волі суб’єкта, та покликано захищати не лише особисті, а й суспільні інтереси. В іншому випадку відбудеться порушення суспільного балансу. Суть онтології І. Копинського полягає у тому, що функції права завжди активно-дієві. Проте позитивно-правові норми завжди повинні бути узгоджені з природно-правовими.

Висновки. Полемічна література, піднесення якої відбулося після Берестейської унії, висвітлювала не лише релігійні проблеми, а й суспільні, розкривала філософсько-правовий світогляд провідних діячів, вчених, філософів, духовних осіб.

У світлі релігійних проблем, відстоювання автентичності та самобутності українського народу, його традицій, мови, релігії та культури видатні мислителі того часу висловлювали філософсько-правові ідеї, пов’язані з антропологією права, онтологією права, гносеологією, деонтологією та аксіологією. Філософи, чий імена пов’язані з Острозьким культурним центром, зробили внесок у розвиток ментальних атрибутів вітчизняного права, у формування національного духу позитивного права.

Гуманістичні ідеї Г. Смотрицького пронизані патріотизмом та демократизмом. Мислитель підкреслював значення моральних норм. Саме ступінь внесення у право моральних норм є необхідним ментальним атрибутом позитивного права. Позитивне право повинно насамперед орієнтуватися на моральні норми та моральне право. І саме моральні норми повинні спрямовувати позитивне право до природного. У цьому випадку ментальність проявляє себе у використанні норм моралі, звичаях народу, до яких суспільство та його члени звикли та на які орієнтуються у суспільних відносинах. У разі відходу від моральних норм зменшуються власне ментальні атрибути і в такий спосіб нівелюється позитивне право.

Звернення до національної ментальності зустрічаємо і у творчості М. Смотрицького. Звертаючись до правової аксіології, він намагався виділити атрибути подальшого розвитку суспільства шляхом вирішення релігійних проблем. Мислитель обґрунтовував наявність не лише моральних, а й духовних прав українського народу та відстоював легітимність релігійних прав українців. Він виходив із духовності людини, а звертаючись до природно-правових вимірів людської духовності, можна зробити висновок про існування духовного права, оскільки право перебуває у межах людського духу. Навіть на рівні підсвідомості людина мислить категоріями

права, вирішуючи питання, що дозволено, а що заборонено, які вчинки можна робити, а які – ні. У такий спосіб людина формує для себе певний духовний кодекс.

Поряд із відстоюванням моральних та духовних прав нації М. Смотрицький також захищав природні права кожної окремої особи. Отже мислитель виділяв важливі ментальні атрибути, фіксував такі онтологічні засади права, як свободу, рівність, справедливість, гідність.

Ідею прав та незалежності, спонукання до інтелектуальної праці розвивав В. Суразький. Виділення інтелектуальної праці як необхідного морального атрибуту позитивного права є свідченням духовної діяльності суспільства. Отже, об'єктом дослідження та інтелектуальної праці повинні бути національні традиції та феномени, а не іноземні правові інститути, бо існує необхідність зв'язку права із ментальністю конкретного народу.

Х. Філалет у своєму основному творі “Апокрисис” також звертався із закликом зберегти ментальну та правову автентичність, відстоює природні права народу та кожної людини. Мислитель закликав владу не порушувати закони Божі, аби уникнути антропологічних конфліктів між волею людини та влади. Порушення таких законів дає право боротися так, як дозволяє совість та принципи. Отже, Х. Філалет підійшов до онтологічного обґрунтування принципів свободи совісті та інтелектуальної та моральної автономії особистості.

Розглядаючи свободу совісті як найвищу цінність, Х. Філалет підійшов до проблем правової аксіології. Свобода совісті як суспільна цінність і як цінність права повинна мати регулятивне значення. І хоча совість є суб'єктивною категорією, держава та суспільство повинні об'єктивно забезпечити гарантії свободи совісті.

Х. Філалет підтримував концепцію суспільного договору та необхідність його дотримання як владою, так і народом. Проте панування влади повинно обмежуватися лише врегулюванням вчинків людини, і владі недопустимо втручатися у сферу моральності та релігії, тобто контролювати душу людини. Відносини між королем та підданими повинні ґрунтуватися на добровільній згоді та відповідати законам Божим.

До деонтологічних принципів звертався й І. Вишенський. Хоча учений заявляв про несумірність Бога зі світом, та все ж звертався до деонтологічних вимірів права, зокрема права природного. Саме з деонтологічними принципами природного права людина зіставляє свою правомірну чи неправомірну поведінку. Якщо у філософії розглядають дух в абсолютному розумінні та відносному, то власне Бога Вишенський розглядав як абсолютний дух, що є онтологічним, довершеним та досконалим, вічним та непізнаваним. Саме цей абсолютний дух є суддею над тілом та душею людини, який дає оцінку людським діям, враховуючи норми природного права. Для людини характерний відносний дух, який є деонтологічним та діє у природно-правовому просторі.

Вчинення людиною неправомірних дій веде до порушення онтологічних принципів та є результатом дисгармонії між духовним та тілесним началами. Отже, мислитель протиставляє ідеальне духовне людське начало та гріховне тілесне. Внутрішню красу людини Вишенський розглядає із гносеологічної точки зору як таку, що може самовдосконалюватися та досягати ідеалу шляхом злиття із духовним абсолютотом.

Вишенський також розвинув концепцію соборності, основою якої є природно-правова рівність людей. Він намагався створити певний суспільно-політичний ідеал, адже бажання людини до життя у спільноті є онтологічним, оскільки людина сама по собі, за межами суспільства, є безправна та не може жити добродібно, реалізовувати свої деонтологічні обов'язки. Соборність мислитель розглядав як спосіб подолання тиранії та засіб забезпечення природної рівності людей.

Вишенський засуджував власність, прагнення до якої може підштовхнути людину до порушення як природно-правових, так і позитивно-правових норм. Механізм набуття власності повинен пройти певну природно-правову процедуру, яка є однаковою для усіх без винятку, і в такий спосіб, будуть гарантовані рівні можливості для усіх членів суспільства.

Й. Княгиницький гносеологічні проблеми моралі та права вирішував шляхом протиставлення трансцендентного Божого світу грішному людському. Сукупність гносеологічних концептів є доволі різноманітною. У поглядах Княгиницького переважала теорія про принципову розірваність, ізольованість божого та земного світу. Такий світогляд привів мислителя до висновків про необхідність пасивного

опору, відходу від активного способу життя і до вираження у такий спосіб протесту проти соціального зла та несправедливості, проти порушення природно-правових, моральних норм.

До онтологічних проблем права звертався і К. Острозький. Він розділяв внутрішню та зовнішню природу людини. Якщо людина піддається лише своїй зовнішній, тілесній природі, відбувається порушення природно-правових норм, моральний занепад людського начала, її дії у природно-правовому просторі стають неправомірними.

Д. Наливайко основні онтологічні функції права зводив до захисту рідного народу, його мови та культури. Проте виконання зазначених завдань є неможливим, якщо людина не займає активної життєвої позиції, не самореалізовується для блага народу. Виражені Наливайком ідеї онтології культури повинні працювати насамперед на підсвідомому рівні. Отже, основним завданням правової культурології є виявити основні культурні тенденції та використати їх у формуванні позитивно-правових норм. На основі культурної єдності стає можливою гармонізація суспільства. Позитивно-правові норми повинні постійно еволюціонувати відповідно до культурних оновлень.

І. Копинський у центр своєї філософської концепції ставив людину. Він вважав, що онтологічні функції права покликані насамперед забезпечити особисті потреби кожної особи. Антропологічна проблематика є центральною у поглядах фактично усіх представників полемічної течії. Загалом кожна людина живе відповідно до багатьох законів, які виконують певні функції у людському бутті. Оскільки природне право само по собі є онтологічним, то ідеї Копинського обґрунтовують необхідність закріплення у позитивному праві тих онтологічних функцій, які необхідні для гарантування природних прав кожної людини.

1. Бабиц С. *Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського барокко: монографія [Львівська медієвістика. – Вип.2] / за ред. проф. Б. Крися. – Львів: Свічадо, 2008. – 180 с.* 2. Вишенский Иван. *Сочинения. – М.; Л.: Изд. АН СССР, 1955. – 372 с.* 3. *Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: підруч. / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; за ред. Г. І. Волинки. – К.: Вища шк., 1999. – 624 с.* 4. Кралюк П. М. *Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 208 с.* 5. Нічик В. М. *Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій; відп. ред. В. С. Горський; АН УРСР. Ін-т філософії. – К.: Наук. думка, 1990. – 384 с.* 6. Огородник І. *Історія філософської думки в Україні: курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища шк., 1999. – 543 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/00000000/filosofiya/istoriya_filosofskoyi_dumki_u_ukrayini_-_ogorodnik_iv.* 7. *Острозькі просвітники XVI–XX ст. – Острог, 2000. – 480 с.* 8. Паславський І. В. *З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. / І. В. Паславський. – К.: Наук. думка, 1984. – 128 с. – С. 32.* 9. Паиук А. І. *Іван Вишенський борець / А. І. Паиук // Історія філософії на Україні. – К., 1987. – Т. 1. – С. 218–230. – С. 219.* 10. Сливка С. С. *Філософія права: навч. посіб. / С. С. Сливка. – К.: Атіка, 2012. – 256 с.* 11. Федулова В.В. *Напрямки і тенденції формування реформаційних ідей в Україні / В. В. Федулова // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості [Текст]: мат. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., 16 трав. 2003 р. / Національна академія наук України, Дон. держ. ін-т штучного інтелекту. – Донецьк: Наука і освіта, 2003. – 390 с. – С. 311–313.*